

ของฝากจากปากเซ ประเทศลาว

สุจินต์ บริหารวนเขตต์

๑. ธรรม เป็นปกติ แต่ไม่รู้
๒. ไม่รู้อะไร ก็ควรจะได้รู้ในสิ่งที่ไม่รู้นั้น
๓. จะเห็นความลึกซึ้งของพระธรรม ก็ด้วยความเข้าใจที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น
๔. การฟังพระธรรมจะทำให้เราไม่ลืมซึ่งความจริง

คำปิ่น อักษรวิไลย

ผู้บันทึก

๒๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๕๔

บาปอยู่ที่คนทำ

ภาพโดย...
สากล อัดต:ปัญโญ

พิมพ์ธรรมบรรณาการ วันวิสาขบูชา พ.ศ. ๒๕๕๕ โดย สากล อัดตปัญโญ อายุ ๙๓ ปี
สมาชิกชมรมบ้านอัมมะ มศพ. ลำดับที่ ๖๘๘
และ ดร.อนุสรณ์ กุศลวงศ์ สมาชิกชมรมบ้านอัมมะ มศพ. ลำดับที่ ๒๓๗ (ห้ามซื้อขาย)

บทนำ

หนังสือ “บาปอยู่ที่คนทำ” เป็นการเสนอผลบุญผลบาปของการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตตามเจตนา ผู้ใดทำกรรมใดไว้อย่างไรก็ได้รับผลเช่นนั้น เหตุย่อมสมควรแก่ผลหลักเคียงเป็นอื่นไม่ได้เลย

การศึกษาพระอภิธรรม เป็นเรื่องที่น่าสนใจมาก บางครั้งนึกได้ว่าความรู้ของผมยังน้อยนัก ยังไม่รู้จักรักรวมไม่เข้าใจธรรมในชีวิตประจำวันที่เกิดขึ้นและดับไป ทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ที่เป็นกระแสจิตเกิดดับสืบต่อกันทีละขณะ เรื่อยไปตั้งแต่เกิดจนตาย

ขอนอบน้อมบูชาพระมหากษัตริย์คุณของสมเด็จพระอริยวงศาคตญาณสมเด็จพระสังฆราชเจ้าพรหมมุนี เจ้าคณะไทยฝ่ายธรรมยุติกนิกาย เนื่องในโอกาสวันคล้ายวันประสูติ ๙๕ ปี

สาธุ อตฺตปญฺญ

วิชาขุขุชา พ.ศ. ๒๕๕๕

รายการเผยแพร่พระธรรมทางสถานีวิทยุ โดยมูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน
กรุงเทพฯ	อสมท.	๑๔.๖๔	๐๔.๐๐ น.	จ. - ศ.
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	อ.
	รัฐสภา เอฟ.เอ็ม.	๑๐๖.๑	๐๕.๐๐ น.	อ.
	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๖๑	๐๕.๓๐ น.	อา. - พ.
	สทท. ๒	๖๖.๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
	พ.๑	๑๔.๖๔	๑๖.๐๐ น.	ทุกวัน
	คชท.	๕๖.๖	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	ทอ. ๑๑	๘๘.๕	๑๖.๐๐ น.	ทุกวัน
	วท. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๔.๒๕	๒๐.๐๐ น.	จ. - ศ.
	วิทยุชุมชน วัดนาปรก เอฟ.เอ็ม.	๑๐๖.๖๕	๑๖.๐๐ น.	ทุกวัน
กำแพงเพชร	ทท. ๓	๖๖.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ขอนแก่น	รศ.	๑๑๕.๒	๒๐.๓๐ น.	ทุกวัน
	มจร. เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๖๕	๐๖.๐๐ น.	ทุกวัน
เชียงใหม่	ปท. ๒	๖๖.๕	๒๐.๓๐ น.	จ. - ศ.
	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
เชียงราย	ทอ. ๑๑๕	๑๒๖.๔	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
	ทท. ๓	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
นครสวรรค์	ทท. ๓	๘๐.๑	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
น่าน	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
นครศรีธรรมราช	ทท. ๔	๖๘.๕, ๑๐๔.๔	๐๖.๐๕ น.	จ. - ศ.
เพชรบูรณ์	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.

จังหวัด	สถานี	ความถี่	เวลา	วัน
พิษณุโลก	ทท. ๓	๑๑๖.๖	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทท. ๓	๑๒๔.๒	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทท. ๔	๑๒๖.๖	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
แพร่	ทท. ๓	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๓.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
พะเยา	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๖.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
พิจิตร	ทท. ๓	๑๔.๔๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
อุทัย	๑ ปท. เอฟ.เอ็ม.	๘๘	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน
ลำปาง	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๑.๖๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ลำพูน	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๖.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
ระยอง	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๖๖.๕	๐๕.๓๐	จ. - ศ.
สุราษฎร์ธานี	สวท. เอฟ.เอ็ม.	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
สุโขทัย	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๑๐๖.๒๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทท. ๓	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
อุดรธานี	ยานเกราะ	๖๖.๕	๒๐.๓๐ น.	จ. - ศ.
อุตรดิตถ์	ทท. ๓	๑๒๖.๖	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
	ทท. ๓ เอฟ.เอ็ม.	๘๘.๕	๐๕.๐๐ น.	จ. - ศ.
อุบลราชธานี	ทท. ๑	๘๐.๑	๐๕.๐๐ น.	ทุกวัน

รายการ “บ้านธรรมะ” ทางสถานีโทรทัศน์ โดย มูลนิธิศึกษาและเผยแพร่พระพุทธศาสนา

สถานี	วัน	เวลา
สทท. ๑๑	พุธ	๐๔.๐๕ น.
TNN2	เสาร์	๐๖.๐๐ น.
TNN2	อังคาร	๐๕.๐๐ น.
TNN2	พุธ	๑๖.๐๐ น.

รายการอาจเปลี่ยนแปลงได้ โปรดสอบถาม โทร. ๐๒ ๔๖๘ ๐๒๓๕
เว็บไซต์ของมูลนิธิฯ www.dhammadhome.com พฤษภาคม ๒๕๕๕

บาปอยู่ที่คนทำ

ครั้งอดีต ๓๐ กว่าปีผ่านมาแล้ว

มีชายกลางคน คนหนึ่ง
ขอสมัครนามแก้วว่า *ลูดา*

บ้านเดิมอาศัยอยู่ในอำเภอ
หนึ่งของจังหวัดอ่างทอง มี
อาชีพทำไร่เช่นกสิกรทั่วไป

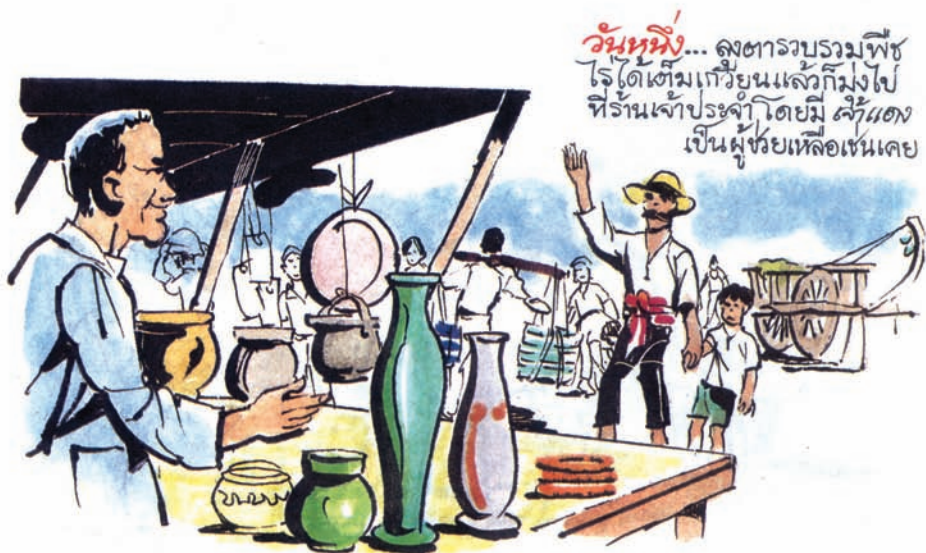
ต่อมาได้พาครอบครัวอพยพ
ไปจากที่อยู่เดิม หาที่ใหม่
รอนเร่ดูแลเรื่อยไปจนกระทั่ง..

... พบหมู่บ้านหนึ่งชื่อ
“หมู่บ้านดงมะยม”
อยู่ในเขตอำเภอโคกสำ
โรง เป็นที่พอใจ จึงได้
ลงมือปลูกสร้างที่อยู่
เป็นกระท่อมหลังเดียว

ร้านเจ้าประจำนี้เจ้าของเป็นคนจีน
ชื่อ **เท่เท่** เป็นพ่อขายพืช
โรมานาน ซึ่ง **ลุงตา** มีศรัทธา
สนมน้ำดื่มก็ได้ร่ำกันมากกับเท่เท่

วันนั้น ลุงตู่ให้เจ้าแดงเป็นฝ่ายเก็บกวาด
บรรทุกฟางใส่ถังส่งยังร้านเจ้าแก้วหูลีด้วย
แดงอายุย่างขึ้น ๑๓ ขวบ ฟังเริ่มเรียนในชั้น
ป.๔ ในสมัยนั้น พร้อมกับช่วยพ่อทำงานด้วย

เจ้าแก้วหูลี เห็นความขยันขันแข็ง
ในหน้าที่ช่วยทรงานอยู่จริงจังมาก
ช่วยดีโดยตลอด ได้แสดงความ
ในเมตตาของ เจ้าแดง เพิ่มขึ้น

นอกจากนี้ได้รับรางวัลเรียน
หนังสือเก่งนำหน้าเพื่อนในห้อง
เรียนโดยยากนักอีกด้วย เจ้าแก้ว
หูลียังมีความรักในตัวเองถึงที่สุด...

แม่แก่หูลึ้งได้ขอเจ้าแดงกับ
ลุงตา ให้มาอยู่ช่วยงานขายของ
ที่ร้าน แล้วเห็นแก่ที่จะสงสารให้
เรียนต่อด้วย เพื่ออนาคตของแดง

ดงนั้น เมื่อลุงตา
ไม่ขัดข้องและยอมรับ
ด้วยตามยินดี แล้ว
แดงจึงมาประจำอยู่
ที่ร้านตั้งแต่วันนั้น

นี่แหละคนเรา ไม่ว่าจะมีชีวิต
อยู่กลางทุ่งหรือในป่าเขา เมื่อ
มีเหตุจำเป็นก็เปลี่ยนแปลงไปได้ทุกขณะ

ตั้งแต่เจ้าแดงเป็นต้น แม้จะเคยมีชีวิต
อยู่กับกลิ่นโคลนสาบคาบ แต่เพราะว่า
วิชา-กรรม ที่เคยสะสมมาแต่ปางก่อน
จึงได้เปลี่ยนวิถีชีวิตไปหมดเวลา...

ในช่วง ปิดเทอม
เจ้าแก้มเลื่อนมาทำให้เจ้าแดงได้กลับมา
เยี่ยมบ้านได้ โดยขอให้ช่วยหา "ของ"
ที่ต้องทรมานฝากมือจากแดงกลับมาด้วย

คุณแดงรีบรับปากเจ้าแก้มทันทีที่
ติดต่อเตรียมตัวเรียบร้อยแล้ว เจ้า
ก็ได้กลับบ้านในเวลาหัวค่ำวันนี้

พ่อ-แม่ และน้องๆ ต่างก็ดีใจ
กันเป็นการใหญ่ ที่ได้พบพ่อตัวเอง
หลังจากที่ไปอยู่นานเสียเนาน

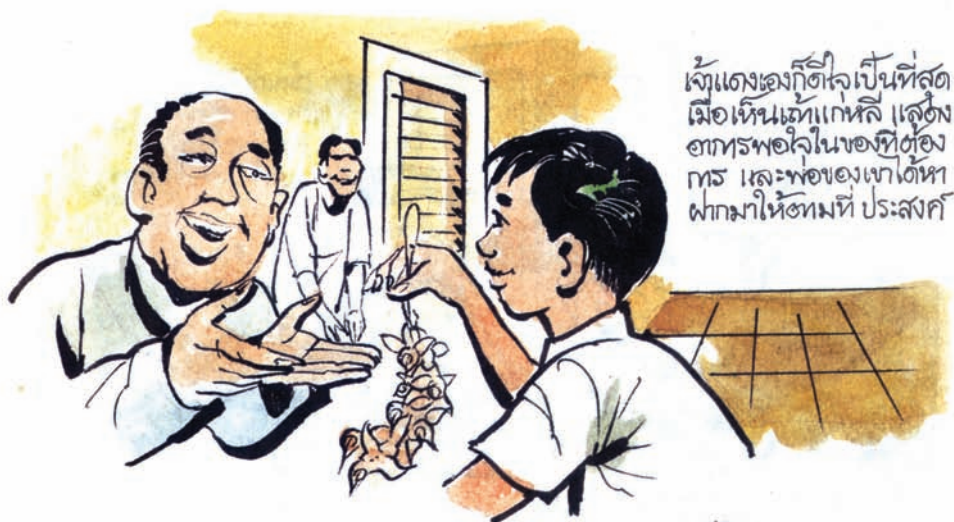

"พ่อจ๋า" แดงบอกพ่อ "หนูแก้มสั่งให้
หา ปลากระรอก ไปฝากลูก ๑๐ ตัว
จะเอาไปหย้า พ่อช่วยหาให้ด้วยนะ"

ไม่ได้ยากเย็นอะไรเลย ดังนั้นวัน
ที่จะกลับ ลูกๆ ได้นกกระรอกที่แม่
สอนเขาเรียบร้อยแล้ว หิวเส้นพุงใหญ่
ถึง ๒๐ กว่าตัว เงินของฝากให้เขาแก่

นกกะจอกเหล่านั้น
ได้ถูกจัดทรงไฟ
อย่างประณีต แล้ว
นำไปตากแดดให้แห้ง

เจ้าแกหลี่ เป็นพ่อประเดิม
กินยา **ซูทิง** สด
สำหรับเขยเงินเป็นต้น
แรก โดยเห็นผลทันที

ต่อมาก็เผยแพร่ไป
ในหมู่ผู้ใดเคยได้
ทดลองในสรรพคุณ
จนเป็นที่รู้ลือกันไป
ขยายวงกว้างในทุกที่ ๆ

จากปากต่อปากนี่เอง
ยา **ซูทิง** นกกระเจียว
ที่เจ้าแกหลี่ทำเฉพาะไว้
กินเอง จึงกลายเป็นที่
ขายด้วยวิธีขาย

ดำนัน...จากเดือนกลายเป็น
ครึ่งเดือน และต่อมาเป็นทกๆ
อาทิตย์ เจ้าแดงจึงถูกไขให้กลับไป
บ้าน **ดงมูม** เพื่อเอา ของ อีก

และทกๆครั้งที่เจ้าแดงกลับบ้าน
ทุกครั้งหลังจากทำงานในไร่เสร็จ
จึงสนิทสนมกับเจ้าแดงที่หายไป
นักกระจอกหม่นบ่าละเมอๆแทน

และนับวันที่ลูกตาต้องเพิ่มหา
นักกระจอกให้มากขึ้น เพราะ
ตามนุษย์เขายกกำลังหัวใน
นักกระจอกก็ถูกไขให้เพิ่มด้วย

ความจริงแล้ว ลุงตาเป็นผู้
มีความเมตตา ใช้เพื่อพ่อ
แต่กับคนอื่นเขาไป และ
ในคราวนี้ ลุงตาก็ไม่อยากจะ
ประกอบกรรมแก่นั่นเลย..

แกสั่งให้คอยล่อว่าไม่ทราบจะ
กระทำ ปาณาติบาต แต่ก็ได้
หละไปก็เพราะเพื่อลูกชายดี
เจ้าแดงนั่นเอง ที่จำต้องทำ

รู้แต่แกนี่เป็นผู้อุปการะเจ้าแดง
ซึ่งบัดนี้ ก็เริ่ม เรียนหนังสือสูง
ขึ้น ค่าใช้จ่ายก็กลายเป็นผู้คอยให้
ทั้งหมด เหตุนี้ลุงตาจึงจำใจทำ

นี่แหละชีวิตของพ่อที่เป็น พ่อแม่
ของลูกๆ แม้ว่าการกระทำผิดๆ
ของพ่อมรลึกลับของตัวในเรือนบิน
บทที่พ่อจะก็ได้ก็ยังไม่พ้นใจทำ

ทั้งหมดนี้ ก็เพราะความรักที่
มีต่อลูกและเพื่ออนาคต
ของลูกเท่านั้น จึงยอมทำกิจ
กรรมที่ก่อขงกลายคนใจหมิ่น

พ่อ-แม่ ต้องต่อสู้กันรนเพื่อลูก
แม่จะต้องกระเสือกกระสนกันรน
หาเลี้ยง จนกระทั่งตัวตบทยก็ยอม
แม่จะตกนรกหมกไหม้เนื่องจาก
ลูก ซึ่งตัวอย่างนี้ ก็เคยมีมาแล้ว

นั่น ผู้ที่ได้ชื่อ
ว่าเป็นลูกพี่ลูกน้อง
แสดงความรักต่อลูก พี่นพอยู่ใน
โลกาของทันทวยดีตลอดไป (๑๓)

กรรม - เป็นทรรกระทำ แยกเป็น
สองอย่างคือ **กรรมดี**
และ **กรรมชั่ว** จะเป็นเหตุให้
ผู้กระทำ ได้เห็นผลตามเวลา
ของทรรทจะปรากฏแก่ผู้ทำเอง

แม้ว่าตนจะได้ลงมือกระทำเอง
เช่นนี้แต่แท้ๆ ก็ยังแต่เป็นผู้บอก
เงินผู้สั่งให้ **ฮั่ว** ก็เป็นทรรททำบาปด้วย

บาปกรรม อยู่ที่ตนทำทั้งหมด

จะด้วยเหตุที่แก้แค้นได้กินยา
 ที่ลังนกรรจกเป็นประจำหรืออย่างไร
 ไม่ทราบ ชีวิตจึงยืนยาวมาถึง ๙๔ ปี
 ๑๑๓ แล้ว...เมื่อประมาณ ๕ ปี สวมมานี้เอง

ลูกๆ หลานๆ และผู้ที่เคารพนับถือใน
 ชีวิตแก่แก่หลีกพาไปเยี่ยมจนเต็ม
 ห้องของโรงพยาบาล เพราะชีวิต **มะเร็ง**
 ในตับที่ไม่ทรงกลายใดๆ ได้เกิดขึ้น

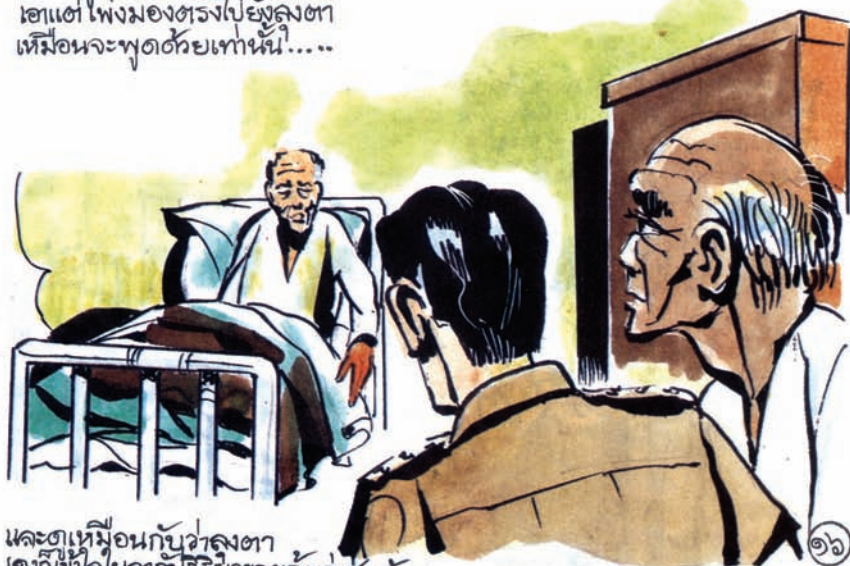

ลุงตา พร้อม กับ เจ้าแดง
ที่นั่นเรียนจนได้รับยศเป็น
นายร้อยแห่งระแวกแล้ว ก็
ไปให้ดูอาหรด้วย

ซึ่งในขณะนั้น เจ้าแก้วก็ได้
นอนป่วยโดยไม่ได้สติแล้ว

บางครั่ง - บางคราวที่รู้สึกตัว
แต่ก็พูดอะไรเรื่องราว ไม่ได้โดย
เอาแต่ฟังมองตรงไปยังลุงตา
เหมือนจะพูดด้วยเท่านั้น.....

และดูเหมือนกับว่าลุงตา
เองก็สนใจในอาภักดิ์ของเจ้าแก้วเช่นกัน...

แล้วในที่สุด... ก็แสดงอาการให้
ปรากฏชัด โดยลุกขึ้นนั่งเหยียด
สองแขนที่พอมไกรัง ขยับ
นิ้วทั้ง ๑๐ เหมือนท่านักกระโจกบิน

ริมฝีปากที่ขัดเสียวระจิดจากฟัน ของ
เข้แก่หยาบเข้หนกัน เพื่อสูดอากาศ
จนเกิดเสียง รัญญ ทุจเสียงนกระโจก

ชีวิตของแม่แก่เหลืออยู่ต่อมาได้อีกไม่
 มั่งอาทิศย์ ก็ค่อยๆ หมดลมหยใจ
 ลงด้วยอาหารหวานน ยังตามเลีย
 ใจให้กับบรรดาญาติๆ เป็นอย่างพียง.

ผู้ที่เสียหัวใจและหัวใจ จนเห็นได้ว่า
 ชาติยังมีสิ่งหนึ่งคอยหลอกหลอนและ
 เลิกหอยตลอดเวลาที่ชื่อ ลุงตา
 แก่หอยทำอะไรไม่ถูก จนที่สุดท้ายกลับไป

ทอผ้าเพื่อผูกติดให้กับ
เท้แก่หูลี ไปนไปอย่าง
เพียบพร้อมทุกประการ
เผื่อที่จะสามารถทำได้

ประเพณีใด ๆ ที่เชื่อกันว่า จะยัง
ประโยชน์และคุณงามความดี
วิญญานเท้แก่หูลี ก็ได้ให้ผืนธง
คุณงามความดีในทงนั้นเป็นผู้ประกอบพิธี

เพื่อที่จะจัดศพวันแห่งศพบ
ไปบรรจุยังสุสานแห่งหนึ่ง

แล้วสิ่งที่หักคามตระหนกตกใจก็เกิดขึ้น...

ขณะที่บรรดาเผ่าทั้งหลายคน ช่วยกันแบก
โลงบรรจุศพขึ้นขบวนรถนั้นเอง ชายที่
อยู่บนรถก็ส่งเสียงอะอะให้ดูบนท้องฟ้า

นั่นคือ.. ฟุ่่นกกระเจอนับเป็นจำนวน
หมื่น - แสนตัวบินแห่กันตรงมา

ไม่ว่าบินแห่กันมาจาก สุร-
ทิศไหน จนเล็ดเล็ดไปทั้ง
ท้องฟ้า มุ่งตรงมาที่ขบวนแห่

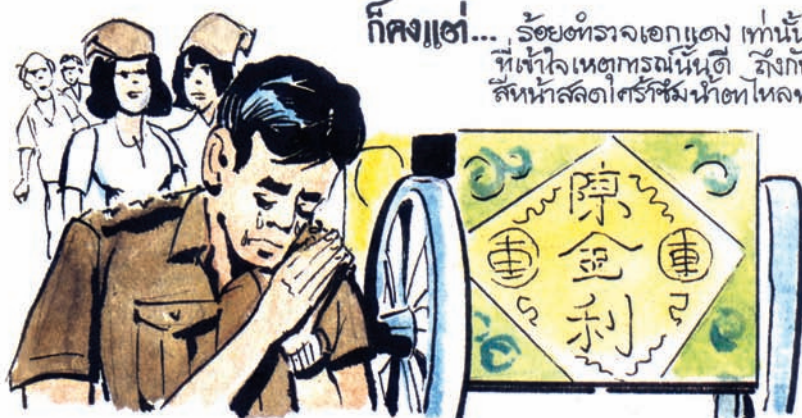

ในคืนนั้น เสียงกริ๊บ เหมือนภูมุนต์
ทุกคนตกตลึงต่อเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น
และนำเขาไปติดวิพากษ์วิจารณ์กันต่อไป

ก็คงแต่... ร้อยอ่ทรวงเอกแดง เท่านั้น
ที่เข้าใจเหตุการณ์นั้นดี ถึงกับ
สันทัดสัดใจรั้งมีหน้าต๋อไหลพร่า...

เมื่อได้ลัดจึงรีบเดินตรงเข้าไป
ยอหยากรบดรรระหิชาวุฒิศพ
ละอันออกมาดงๆ ยอฝสันอาย

"ไม่ใช่วร็องให้หรรษาลูกเอ๊ย" เสียงของ
ลุงตาแว่วกระซิบอย่างๆ แก่แก่ของโลก
สร้างกรรมไว้ฉัน เพียงแต่เป็นผู้กินนี่"

วอดยที่ไชน่าเพียตลิ่ง **ฆ่า**
เท่านั้น แต่พ่อเองสิ **บาป**ที่พ่อทำ
นั้นหนักมาก เพราะพ่อเป็นผู้ลงมือ

เสร็จจากงานนี้แล้ว พ่อต้องขอบวช
ในบรรพชตศาสนา ปฏิบัติ ปฏิบัติชอบ
สะสมเหตุที่ดีต่อไป

“หวานพืชเสนิด ย่อมได้ผลเช่นนั้น”

เหตุย่อมสมควรแก่ผล เมื่อเหตุดี ผลก็ต้องเป็นผลที่ดี เป็นผลที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ แต่ถ้าเป็นเหตุที่ไม่ดี ผลก็ย่อมไม่ดี เป็นผลที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจตามสมควรแก่เหตุที่ได้กระทำแล้ว ตรงกับคำว่า ทำดีได้ดี ทำชั่วได้ชั่ว ซึ่งในทางพระพุทธศาสนาได้อธิบายขยายความไว้ว่า พืชที่มีรสขม เช่น สะเดาหรือบวบขม ย่อมมีแต่รสขมอย่างเดียว ไม่สามารถให้ผลเป็นรสหวานได้ ฉนฺได กรรมชั่วที่ได้กระทำไปแล้วก็ย่อมให้ผลในทางที่ไม่ดี ไม่ให้ผลในทางที่ดี ได้เลย ในทางตรงกันข้าม พืชที่มีรสหวาน เช่น พืชอ้อย พืชสาลี ย่อมให้รสหวาน ไม่ให้ผลเป็นรสขมได้ ฉนฺได แม้กรรมดีที่ได้กระทำไปแล้วย่อมให้ผลในทางที่ดี ที่น่าปรารถนาเสมอ ไม่ให้ผลในทางที่ไม่ดีอย่างแน่นอน เพราะฉะนั้น จึงกล่าวโดยสรุปได้ว่า ทำดี จึงได้ดี คือ ได้รับผลที่ดี, ทำชั่ว จึงได้ชั่ว คือ ได้รับผลที่ชั่ว แต่เป็นไปไม่ได้ที่กรรมดี จะให้ผลเป็นชั่ว หรือ กรรมชั่วจะให้ผลเป็นดี

เมื่อกล่าวโดยปรมาัตถธรรม ซึ่งเป็นสภาพธรรมที่มีจริงแล้ว ไม่มีผู้ทำดี ไม่มีผู้ทำชั่ว ไม่มีผู้รับผลของกรรม มีแต่นามธรรม รูปธรรม หรือกองแห่งขันธ ๕ นั้นนั่นแหละที่สมมติว่าตัวตนของเรา เป็นผู้กระทำความกรรมและรับผลของกรรม ดังนั้น บุคคลผู้ที่เข้าใจพระธรรม เข้าใจเรื่องของอนัตตา คือ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน ไม่มีตัวตน เป็นอย่างดีแล้ว ย่อมเป็นผู้เว้นจากกรรมชั่วแล้วสะสมกรรมดี เป็นผู้ไม่ประมาทในการดำเนินชีวิตในแต่ละวัน ๆ พร้อมทั้งมีการอบรมเจริญปัญญา สะสมปัญญาเพื่อดับกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ในวัฏฏะได้ในที่สุด.